

Розділ 1

У КРОВІ І ВОГНІ

Двадцять дев'ятого вересня 1944 року Давид Шомрон ховався в сутінках на вулиці Святого Георгія, неподалік від румунської церкви в Єрусалимі. Британська влада, що керувала Палестиною, використовувала церковну будівлю як житло для офіцерів, і Шомрон чекав, поки один із цих офіцерів, Том Вілкін, вийде на вулицю.

Вілкін був командиром єврейського підрозділу⁴ в Департаменті кримінальних розслідувань британської адміністрації в Палестині і дуже добре справлявся з роботою, особливо з тією її частиною, яка передбачала проникнення та руйнування зсередини невгамовного єврейського підпілля. Агресивний, але водночас надзвичайно терплячий і розважливий, Вілкін вільно розмовляв івритом та після тринадцяти років служби в Палестині мав розгалужену мережу інформаторів. Завдяки їхнім розвідданим⁵ підпільників заарештовували, сховища зі зброєю вилучали, а операції, спрямовані на те, щоб змусити англійців покинути Палестину, зривали.

Саме тому Шомрон збирався його вбити.

Шомрон і його напарник у ту ніч, Яків Банай (на прізвисько Мазал — «Удача»), були оперативниками «Лехі», найрадикальнішого з сіоністських підпільних рухів, які боролися з британцями на початку 1940-х років. Попри самоназву «Лехі» (івритський акронім від «Борці за свободу Ізраїлю»), британці вважали організацію терористичною, зневажливо називаючи її «бандою Штерна», за ім'ям її засновника, романтичного ультра націоналіста Авраама Штерна. Штерн і крихітна група його послідовників свідомо влаштували

хаос з убивств та вибухів — кампанію «індивідуального терору»³, як називав це командувач операціями «Лехі» (а пізніше прем'єр-міністр Ізраїлю) Іцхак Шамір.

Вілкін знав, що його хочуть убити. Майже три роки тому «Лехі» вже намагалася вбити його та його начальника Джеффри Мортон⁴ у своїй першій незграбній операції. 20 січня 1942 року вбивці підклали бомби на даху та всередині будівлі на вулиці Яель, 8 у Тель-Авіві. Замість своїх цілей, вони вбили трьох поліціантів — двох євреїв і англійця, — які прийшли раніше за Вілкіна й Мортон та зачепили детонатор. Пізніше Мортон утік з Палестини після поранення внаслідок ще одного замаху на його життя, цього разу на відплату за те, що він застрелив Штерна.

Жодна з цих деталей⁵ — хто кого вбив і в якій послідовності — не мали значення для Шомрона. Британці окупували землю, що, як вважали сіоністи, по праву належала їм. Саме це мало значення, і Шамір виніс Вілкіну смертний вирок.

Для Шомрона і його товаришів Вілкін був не людиною, а радше ціллю, помітною та цінною. «Ми були надто зайняті й голодні⁶, щоб думати про британців і їхні сім'ї», — скаже Шомрон через десятки років.

Виявивши, що Вілкін мешкає в прибудові до румунської церкви, вбивці вирушили на місю. Шомрон і Банай мали в кишенях револьвери та ручні гранати. Інші оперативники «Лехі» чатували неподалік, одягнені в костюми й капелюхи, щоб скидатися на англійців.

Вілкін залишив офіцерський гуртожиток⁷ у церкві та попрямував до приміщення Департаменту кримінальних розслідувань у Російському кварталі, де утримували й допитували підозрюваних підпільників. Як завжди, він був обережний, на ходу оглядаючи вулицю, і весь час тримав руку в кишені. Коли він проминув ріг вулиць Сент-Джордж і Меа Шеарім, хлопець, який сидів біля сусіднього бакалійного магазину, підвівся й скинув капелюха. Це був сигнал, і двоє вбивць рушили до Вілкіна, впізнавши його за фотографіями, які вивчили попередньо. Шомрон і Банай проминули жертву, стискаючи револьвери спітнілими долонями.

Потім обернулись і витягли зброю.

«Перед тим Мазал [Банай] просив: “Дай мені вистрілити першим”, — згадував Шомрон. — Але коли ми його побачили, я, мабуть, не втримався. Першим вистрілив я».

Разом Банай і Шомрон зробили чотирнадцять пострілів. Одинадцять куль вразили Вілкіна. «Він зумів розвернутись і витягти пістолет, — розповів Шомрон, — але одразу ж упав обличчям уперед. Кров пирснула з його лоба фонтаном. Це була не надто гарна картина».

Шомрон і Банай кинулися назад у темряву і втекли на таксі, у якому на них чекав ще один учасник «Лехі».

«Єдине, що мене засмутило, це те, що ми забули взяти портфель, у якому були всі його документи», — сказав Шомрон⁸. Окрім цього, «я не відчував нічого, у мене не було навіть невеликого почуття провини. Ми вірили: що більше трун привезуть до Лондона, то ближче день свободи».

Думка про те, що повернення народу Ізраїлю на землю Ізраїлю можна досягти тільки силою, вперше народилась не в головах Штерна та його товаришів по «Лехі».

Корені цієї стратегії можна простежити від 29 вересня 1907 року, коли Палестина була ще частиною турецької Османської імперії. Рівно за тридцять сім років до того, як із голови Вілкіна пирснув фонтан крові, восьмеро чоловіків зібралися в Яффі⁹, у задушливій однокімнатній квартирі з краєвидом на апельсиновий гай. Квартиру орендував Іцхак Бен-Цві, молодий росіянин, який іммігрував до османської Палестини на початку того самого року. Як і решта в його квартирі того вечора — усі емігранти з Російської імперії, що вместились на солom'яній циновці на підлозі освітленої свічками кімнати, — він був відданим сіоністом, хоч і належав до крила, яке колись погрожувало розколоти рух.

Сіонізм як політична ідеологія виник 1896 року, коли віденський журналіст, єврей Теодор Герцль, опублікував свою книжку «Єврейська держава» (Der Judenstaat). Він був глибоко вражений, висвітлюючи в Парижі суд над армійським офіцером Альфредом Дрейфусом, євреєм, якого несправедливо звинуватили в зраді й засудили.

У своїй книжці Герцль стверджує, що антисемітизм так глибоко вкорінений у європейську культуру, що єврейський народ зможе досягти справжньої свободи й безпеки тільки у власній державі. Єврейська еліта в Західній Європі, яка спромоглася влаштувати собі комфортне життя, переважно відкинула Герцля. Але його ідеї знайшли відгук у бідних євреїв із робітничого класу Східної Європи, які потерпали від регулярних погромів і постійного гноблення. У відповідь на ці ідеї дехто з них приєднувався до лівацьких рухів.

Сам Герцль вважав ідеальним місцем для майбутньої єврейської держави Палестину, предківську батьківщину євреїв, але наполягав, що якщо єврейська нація хоче жити в мирі, будь-яке врегулювання там має відбуватися помірковано й делікатно, через належні дипломатичні канали та з міжнародним схваленням. Погляди Герцля стали відомі як *політичний сіонізм*.

Натомість Бен-Цві та семеро його товаришів¹⁰ були, як і більшість інших російських євреїв, *практичними сіоністами*. Замість того, щоб чекати, аби світ дав їм дім, вони вірили в те, що дім треба творити самостійно: їхати в Палестину, працювати на землі, зробити пустелю квітучим садом. Вони візьмуть те, що вважають своїм по праву, і захищатимуть те, що взяли.

Це негайно створило конфлікт між практичними сіоністами та більшістю євреїв, які вже жили в Палестині, у крихітній меншості посеред арабського світу. Багато з них працювали вуличними торгівцями, богословами або чиновниками за османського режиму, і воліли лишатися непомітними. Через догідливість, компроміси й підкуп ці євреї-старожили спромоглися купити собі відносний мир і певний рівень безпеки.

Але Бена-Цві та інших новоприбулих жажнули умови, які терпіли їхні брати-євреї. Багато з них жили в страшній нужді¹¹ й не мали засобів захистити себе, повністю віддані на милість арабської більшості та продажних чиновників корумпованої Османської імперії. Ватаги арабів нападали на єврейські поселення й грабували їх, майже завжди безкарно. Ба гірше, як побачили Бен-Цві та інші, ті самі поселення доручали захист арабським охоронцям, які своєю чергою інколи співпрацювали з нападниками.

Бен-Цві та його товариші вирішили, що ця ситуація нечувана й нестерпна. Деякі з них були в Росії членами лівих революційних рухів¹², натхненних організацією «Народна воля» — агресивним підпільним антицарським рухом, який вибрав тактику терору, зокрема вбивств.

Розчаровані невдалою революцією в Росії 1905 року, яка мала наслідком лише незначні конституційні реформи, дехто з цих соціалістів-революціонерів (есерів), соціал-демократів і лібералів поїхав до османської Палестини, щоб відновити єврейську державу.

Усі вони були безмежно бідні¹³, злидарювали, заробляючи копійки вчителюванням або фізичною працею на полях і в апельсинових галях, часто голодували. Але то були горді сіоністи. Якщо

вони збиралися створити націю, то мусили спочатку захистити себе. Отож вони прослизнули вулицями Яффи по двоє й поодиночі, щоб дістатись на таємну зустріч у квартирі Бен-Цві. Тієї ночі ці восьмеро чоловіків сформували перший у новітній історії єврейський військовий підрозділ. Вони постановили, що відтак усе буде інакше, усупереч глобальному образу слабкого та переслідуваного єврея. Тільки євреї захищатимуть євреїв у Палестині.

Свою новонароджену армію вони назвали «Бар-Гіора», на ім'я одного з ватажків Великого єврейського повстання проти Римської імперії в I столітті. Напис на їхньому прапорі віддавав шану цьому стародавньому повстанню та провіщав майбутнє. «У крові й вогні впала Юдея, — було там написано. — З крові й вогню Юдея постане».

Юдея справді постане. Бен-Цві одного дня стане другим президентом єврейської держави. Але спочатку буде багато вогню й багато крові.

Спочатку рух «Бар-Гіора» був не надто популярний. Але щороку до Палестини прибувало дедалі більше євреїв із Росії та Східної Європи — 35 тисяч між 1905 і 1914 роками, — які привозили із собою ту саму рішучу філософію практичного сіонізму.

З більшою кількістю євреїв-однодумців, які хлинули в ішув, як називали єврейську громаду в Палестині, рух «Бар-Гіора» в 1909 році трансформувався в більшу й агресивнішу організацію «Гашомер» (на івриті «Вартовий»). До 1912 року «Гашомер» уже захищала чотирнадцять поселень. Водночас організація розвивала, хоча й підпільно, наступальні можливості, готуючись до неминучої, на думку практичних сіоністів, війни за контроль над Палестиною. Тому «Гашомер» вважала себе ядром майбутньої єврейської армії та розвідки.

Осідлавши коней¹⁴, месники «Гашомер» здійснювали набіги на кілька арабських поселень, щоб покарати жителів, які завдавали шкоди євреям: іноді їх били, іноді страчували. Якось спеціальне таємне зібрання членів «Гашомер» вирішило знищити поліціанта-бедуїна Арефа аль-Арсана, який допомагав туркам і катував єврейських в'язнів. Його застрелили в червні 1916 року.

«Гашомер» не цуралася¹⁵ застосування сили й для того, щоб утвердити свою владу над іншими євреями. Під час Першої світової війни «Гашомер» жорстоко протистояла «Нілі», єврейській шпигунській мережі, яка працювала на британців в османській

Палестині. «Гашомер» боялася, що турки виявлять шпигунів і помстяться всій єврейській громаді. Коли їм не вдалося змусити «Нілі» припинити діяльність або відкрити схованку отриманих від британців золотих монет, вони вчинили замах на життя одного з її членів, Йосифа Лішанського, та лише поранили його.

У 1920 році «Гашомер» знову еволюціонувала, тепер у «Хагану» (на івриті «Оборона»). Попри те, що це було не надто законно, британська влада, яка управляла країною близько трьох років, терпіла «Хагану» як напіввійськову оборонну організацію ішуву. Керівництво цією таємною організацією здійснювали «Хістадрут», соціалістичний трудовий союз євреїв в Ізраїлі, заснований того самого року, і Єврейське агентство, автономний керівний орган ішуву, створений кілька років по тому; обидва очолював Давид Бен-Гуріон.

Бен-Гуріон народився в Плонську, у Польщі, у 1886 році, і з народження звався Давид Йосеф Грюн. З раннього дитинства він пішов стопами батька, сіоністського активіста. У 1906 році емігрував до Палестини і, попри юний вік, завдяки харизмі та рішучості незабаром став одним із лідерів ішуву. Далі змінив ім'я на Бен-Гуріон, на честь ще одного ватажка повстання проти римлян.

«Хагана» в перші роки ще зберігала дух і агресивну тактику «Гашомер»¹⁶. 1 травня 1921 року ватага арабів убила чотирнадцять євреїв у гуртожитку для іммігрантів у Яффі. Дізнавшись, що арабський поліціант на ім'я Тауфік Бей допоміг убивцям проникнути в гуртожиток, «Хагана» послала спецзагін, щоб ліквідувати його, і 17 січня 1923 року його застрелили в Тель-Авіві посеред вулиці. За свідченням одного з учасників, застрелили не в спину, а спереду: це було «питання честі», щоб «показати арабам, що їхні вчинки не забуті, і їхня черга надійде, хоч із запізненням».

Члени «Гашомер», які від початку очолювали «Хагану», готові були на акти насильства навіть проти своїх братів-євреїв. Джейкоб де Хаан, народжений у Нідерландах, був *харедім* — ультраортодоксальним євреем — і жив у Єрусалимі на початку 1920-х років. Він пропагував віру *харедім* у те, що лише Месія може створити єврейську державу, що тільки Бог вирішить, коли повертати євреїв на батьківщину їхніх предків, і що люди, які намагаються прискорити цей процес, чинять важкий гріх. Інакше кажучи, де Хаан був затятим антисіоністом і на диво вмів впливати на міжнародну думку. Для Іцхака Бен-Цві, на той час видатного лідера «Хагани», це робило де Хаана небезпечним. Тому він наказав його вбити.

30 червня 1924 року — усього за день до того¹⁷, як де Хаан мав поїхати до Лондона, щоб просити британський уряд переглянути свою обіцянку створити єврейську державу в Палестині — двоє вбивць тричі вистрілили в нього на виході із синагоги на вулиці Яффо в Єрусалимі.

Проте Бен-Гуріон негативно ставився до таких дій¹⁸. Він усвідомлював, що для того, щоб домогтися хоча б часткового визнання британцями сіоністських цілей, йому доведеться забезпечити дотримання дисципліни та поміркованіші правила для своєї напівпідпільної міліції. Після вбивства де Хаана звияжних самотніх вершників «Гашомер» замінили ієрархічно організовані збройні сили. Бен-Гуріон наказав «Хагані» припинити цільові вбивства. «Що стосується індивідуального терору, то Бен-Гуріон послідовно і непохитно виступав проти», — свідчив пізніше командир «Хагани» Ізраель Галілі. Він перерахував низку випадків, коли Бен-Гуріон відмовлявся схвалити пропозиції щодо ударів по окремих арабах. Серед них — палестинський лідер Хадж Амін аль-Хуссейні та інші члени Арабського вищого комітету, а також британський персонал, наприклад високий чиновник у земельному підрозділі британської адміністрації, який перешкоджав проєктам єврейських поселень.

Не всі готові були погодитися з Бен-Гуріоном. Авраам Тегомі, людина, яка застрелила де Хаана, зневажав помірковану лінію Бен-Гуріона щодо британців та арабів і разом із деякими іншими провідними діячами залишив «Хагану», сформувавши в 1931 році «Іргун цвай леумі», Національну військову організацію, яку називають, за аббревіатурою на івриті, «Ецель» або «Іргун». У 1940-х роках цією праворадикальною групою командував Менахем Бегін, який 1977 року стане прем'єр-міністром Ізраїлю. У середині «Іргуну» також були суперечки, особисті та ідеологічні. Незгодні з політикою співпраці Бегіна з Великою Британією у війні проти нацистів відкололися й сформували «Лехі». Для цих людей будь-яка співпраця з Великою Британією була анафемою.

Ці дві розкольніцькі групи різною мірою виступали за використання цільових убивств проти арабських і британських ворогів, а також проти тих євреїв¹⁹, яких вони вважали небезпечними для своєї справи. Бен-Гуріон залишався непохитним у тому, щоб цільових убивств не використовували як зброю²⁰, і навіть вживав жорстких заходів проти тих, хто не підкорявся його наказам.

Але закінчилась Друга світова війна, і змінилось усе, навіть погляди впертого Бен-Гуріона.

Під час Другої світової війни близько 38 тисяч євреїв із Палестини добровільно пішли служити до Британської армії в Європі. Британці сформували так звану Єврейську бригаду, але неохоче і тільки під тиском цивільного керівництва ішуву.

Не знаючи, що саме робити з бригадою, британці спершу відправили її на навчання до Єгипту. Саме там, у середині 1944 року, її бійці вперше почули про нацистську кампанію знищення євреїв. Коли їх нарешті відправили до Європи воювати в Італії та Австрії, вони на власні очі побачили жахи Голокосту і були одними з перших, хто надіслав докладні звіти Бен-Гуріону та іншим лідерам ішуву.

Одним із цих бійців був Мордехай Гіхон, який пізніше стане одним із засновників ізраїльської військової розвідки. Гіхон народився в Берліні 1922 року, його батьком був росіянин, а мати походила з відомої німецько-єврейської родини і доводилась племінницею рабинові Лео Беку, лідеру німецьких ліберальних євреїв (реформаторів). Сім'я Гіхона переїхала до Палестини 1933 року, після того як Мордехая в його німецькій школі почали змушувати вітатися нацистським жестом і співати гімн нацистської партії.

Він повернувся до сплюндрованої Європи солдатом, а його народ був майже знищений, їхні оселі перетворились на тліючі згарища. «Єврейський народ був принижений, розтоптаний, убитий²¹, — казав він. — Тепер настає час завдати удару у відповідь, помститися. У своїх мріях, коли я вступав на військову службу, я бачив помсту, наприклад, як арешт мого найкращого друга з Німеччини, якого звали Детлеф, сина майора поліції. Ось як я відновлював би втрачену єврейську гідність».

Саме почуття скривдженої честі, приниження народу, а також лють на нацистів рухали такими людьми, як Гіхон. Уперше він зустрів єврейських біженців на кордоні між Австрією та Італією. Бійці бригади нагодували їх, познімали із себе строї, щоб захистити їх від холоду, та намагалися витягнути з них деталі звірств²², яких ті зазнали. Він згадує зустріч у червні 1945 року, коли до нього підійшла жінка-біженка.

«Вона відділилась від своєї групи і звернулась до мене по-німецьки, — розповідав він. — Вона сказала: “Ви, солдати бригади, — сини Бар-Кохби” — великого героя Другого єврейського повстання